

Dag Nikolaus Hasse & Amos Bertolacci (eds.). *The Arabic, Hebrew and Latin Reception of Avicenna's Metaphysics*. Scientia Graeco-Arabica, Bd 7. Berlin; Boston: De Gruyter, 2012. viii + 398 sayfa. ISBN 9783110215755

*M. Fatih Arslan**

Bu editoryal çalışma, esasen 2008 yılında Villa Vigoni'de düzenlenen bir sempozyumda sunulan on beş adet akademik tebliğlerden oluşmaktadır. Editörler tarafından da belirtildiği üzere, bu derleme içinde incelenen İbn Sînâ doktrinleri, yazarların ilgi alanlarına bağlı olarak ve dolayısıyla biraz rastlantısal olarak yorumlanabilecek bir şekilde seçilmiştir. Özellikle Tanrı'nın varlığının ispatlanması ve cevher-araz teorisi gibi metafizik tartışmanın ayrılmaz bileşenleri olarak kabul edilen bazı yönler belirli bir derinlikte ele alınmıştır. Bu nedenle, burada yer alan makaleler daha ziyade varlık-mahiyet ayrımı ile zâtî gereği Zorunlu Varlık üzerine odaklanan akademisyenlerin ilgisini çekecektir. Bu bilimsel makalelerin, İbn Sînâ'ya ait nazariyelerin felsefi derinliğinin yanı sıra, bunların İbrânî ve Latin kültürel ortamlarında belirli bir tarihsel bağlamda gelişen yorumlarına dair dikkate değer bilimsel bir kanıt oluşturduğunu vurgulamak gerekir.

Bu çalışmada incelenen makaleler, dikkat çekici iddialarına binaen seçilmiştir; geriye kalan makaleler her ne kadar daha az önemli olmasalar da kitapta yer alan makalelerin sayısının yüksek oluşu mahdut bir değerlendirme yazısından ziyade başlı başına bir çalışmayı gerektirmektedir. Dolayısıyla her birinin kapsamlı bir analizi hali hazırdaki değerlendirmenin sınırlarının çok ötesindedir.

Derlemenin "Levkerî'nin İbn Sînâ'nın İlâhiyyât'ına Yaklaşımı" (Al-Lawkarî's Reception of Ibn Sînâ's İlâhiyyât) başlıklı ilk makalesinde Jules Janssens, Levkerî'nin (ö. 517/1123), İbn Sînâ'nın el-İlâhiyyât'ını kapsamlı ve sentetik bir ba-

* Dr., İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi. İletişim: mfarслан@istanbul.edu.tr.

kış açısıyla yeniden oluşturmaya çalıştığı iddiasını inceler. Janssens, el-Levkerî'nin metafizik prensipleri açıklarken, İbn Sînâ'nın aksine, metafiziğin bütünsel özünü zayıflatabilecek bir farklılık ortaya çıkardığına dair dikkate değer bir iddia ortaya atar. Bu da Janssens'a göre metafiziğin evrensel bilim olma yönüyle teolojiyi birbirine bağlayan zorunlu bağı ortadan kaldırmaktadır. Ne var ki Janssens'ın el-Levkerî'nin çabasının önemli bir yönünü göz ardı ettiği ileri sürülebilir: el-Levkerî Meşşâî geleneğin içinden gelmekle beraber bu sistemin devamlılığını sağlamanın yanında belli yönleri itibarıyla kendisine has, bağımsız bir felsefi sistem oluşturur. Dolayısıyla, el-Levkerî'nin üstadı İbn Sînâ'nın yapısına körü körüne bağlı kalması veya sadakatle söz konusu metafizik sistemi aynıyla tekrar etmesini beklemek oldukça yanıltıcıdır.

Robert Wisnovsky tarafından yazılmış olan “On Birinci ve On İkinci Asırda İslam Dünyasının Doğusu’nda Varlık ve Mahiyet: Bir Taslak” (Essence and Existence in the Eleventh- and Twelfth-Century Islamic East (Maşriq): A Sketch) başlıklı diğer bir makale sıra dışı iddiasıyla ön plana çıkmakta. Wisnovsky bu çalışmasında *Hikmetü'l-işrâk* çerçevesinde Sühreverdî'nin (ö. 587/1191), varlığın somut, zihin dışı dünyadaki şeylerin mahiyetine eklendiği iddiasının eleştirel bir incelemesini yapar. Bu görüş, Sühreverdî tarafından Meşşâî geleneği takip edenler olarak adlandırıldığı kişilere atfedilir. Bu görüşün hilafına, Sühreverdî varlığın temel olarak zihinsel soyutlama alanına ait olduğunu iddia eder. Wisnovsky, İbn Sînâ'nın eserlerindeki bazı bölümlerin, özellikle de İbn Sînâ'nın *Ta'likât*'daki “Her kategorinin varlığı, mahiyetine zâid ve ona eklenmişken, zâtı itibarıyla Zorunlu Olan'ın mahiyeti, onun varlığıdır.” şeklindeki meşhur ifadelerinin Sühreverdî'nin eleştirinin odağında olabileceğini kabul etmekle beraber İbn Sînâ'nın bu yaklaşıma kesin bir şekilde bağlılığını sorgular. Zira Wisnovsky, kendisinin bildiği kadarıyla İbn Sînâ'nın, varlığın mahiyete eklenen bir şey olduğu görüşünü açık ve kesin olarak desteklemediğini iddia eder. Wisnovsky böyle bir perspektifin, Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1210) ve Ömer Hayyâm (ö. 526/1132) gibi sonraki kelamcılar tarafından desteklenen ontolojik çerçevenin eleştirisi olarak değerlendirilmesinin, İbn Sînâ'nın ontolojisinin doğrudan bir eleştirisi olarak görülmesinden daha makul olabileceğini öne sürer.

İki sebeple Wisnovsky'nin bu iddiasını kabul etmek oldukça zor görünmektedir. Her şeyden önce dikkate değer olan husus, Râzî'nin kendisinin varlığın mahiyete zâid olduğu görüşüne karşı çıkmasıdır. Bu iddia Râzî tarafından varlık kavramını kesin bir şekilde reddeden radikal şüphecilerce sıkça benimsenen bir sofizm türü olarak tavsif edilir. Râzî, şüphecileri özellikle bu tarz görüşleri nedeniyle şiddetle

eleştirir. İkinci olarak, Hayyâm ve Sühreverdî'nin tarihsel yakınlığı dikkate değerdir: Hayyâm ve Sühreverdî neredeyse aynı dönemde yaşamışlardır. Bu iki filozof arasındaki zamansal fark sadece birkaç yıldır. Dolayısıyla o dönemde Hayyâm'ın fikirlerinin Wisnovsky tarafından iddia edildiği kadar hızlı yayıldığı oldukça şüphelidir. Wisnovsky'nin iddiasını daha da zayıflatan bir diğer husus, *Şerhu'l-Mevâkıf*, *Şerhu'l-Mekâsîd* ve *el-Muhassal* gibi temel kelamî metinlerde Hayyâm'ın fikirlerine dair aktarımların ya da tartışmaların yer almamasıdır.

Stephen Menn çalışmasında ilginç bir teklif sunar: “Fârâbî'nin, İbn Sînâ'nın metafiziğinin anlaşılması meselesine dahil edilmesi, Fârâbî'nin İbn Sînâ doğmadan önce vefat ettiği göz önüne alındığında tuhaf olarak nitelendirilebilir.” Bu, gerçekten de paradoksal görünebilecek bir iddia. Bu alışılmadık bakış açısı Menn'in “Fârâbî'nin İbn Sînâ'nın Metafiziğinin Anlaşılmasındaki Rolü: İbn Rüşd, Varlık ve Birlik Konusunda İbn Sînâ'ya Karşı” (Fârâbî in the Reception of Avicenna's Metaphysics: Averroes against Avicenna on Being and Unity) adlı makalesinde açıklanan ve makuliyetini ortaya koyabilmek adına yazarın detaylı bir biçimde tartıştığı bir görüştür. Menn, aralarındaki zamansal farka rağmen, İbn Rüşd (ö. 595/1198) tarafından bilinçli bir şekilde İbn Sînâ'nın metafiziğinin anlaşılması meselesine dahil edilmesi nedeniyle Fârâbî'nin (ö. 339/950) bu hususta kilit bir rol üstlendiğini iddia eder. Dolayısıyla İbn Rüşd, Meşşâî metafiziğin sınırlarını yeniden düzenlemek için çaba harcayan İbn Sînâ'nın açık sözlü bir eleştirmeni olarak tarihsel süreçte Fârâbî'nin bu tartışmaya katılımının da mimarı olmuştur. Menn'e göre İbn Sînâ'nın maksadı, temel ontolojik prensiplerin tutarlı gelişimini sağlamak için sistemin mantıksal yapısını titizlikle düzenleyerek Meşşâî metafizik düşüncesini ciddi bir şekilde yeniden yapılandırmaktır. İbn Sînâ tarafından öne sürülen bu felsefi yaklaşımda teolojik sonuçlar, fiziksel burhanlardan ziyade sistematik olarak gerekçelendirilmiş ontolojik kavramlara titizlikle bağlıdır.

İbn Rüşd'e göre, İbn Sînâ tarafından yürütülen bu çabalar, Aristoteles'in argümanlarının açıklama gücünde ve mükemmeliğinde gözle görülür bir bozulmanın ortaya çıkmasına neden olmuş ve sonuç olarak Meşşâîlik, Gazzâlî tarafından ileri sürülen eleştirilere daha fazla maruz kalmıştır. Menn, İbn Rüşd'ün Fârâbî ve İbn Sînâ'yı belirli bir alanda konumlandığı ve her iki filozofu da Aristoteles ve onun şarihleri tarafından açıklanan temel ilkelerden sapmaları nedeniyle eleştirel bir okumaya tabi tuttuğunu ileri sürmektedir. Bununla birlikte Menn, İbn Rüşd'ün ilginç bir entelektüel seyir izlediğini belirtmektedir: İbn Rüşd, belirleyici ontolojik meselelerde Fârâbî ile uyum içindedir ve bunu etkili bir şekilde İbn Sînâ'nın aley-

hinde kullanır. Dikkat çekici bir şekilde, İbn Rüşd, Fârâbî'nin sonradan İbn Sînâ tarafından ortaya atılan yanlış görüşleri ve teorileri önceden teşhis ettiğini ileri sürer. Böylece İbn Rüşd, Fârâbî'ye belirgin bir analitik felsefi veçhe kazandırır ve Fârâbî'nin kendi görüşleriyle uyum içinde olduğunu vurgulayan bir bakış açısını öne çıkarır.

Menn'in çalışması, Fârâbî, İbn Sînâ ve Aristoteles tarafından çizilen teorik çerçeveler içinde öne sürülen mevcûd, vücûd ve birlik gibi temel kavramların titiz bir incelemesini içermektedir. İddialarını desteklemek amacıyla analizlerini somut örnekler ve bu örneklerle yönelik itirazların üzerinden ele alması Menn'in argümanlarının değerini daha da arttırmaktadır. Dolayısıyla yer yer aşırı detaylı açıklamaların bulunması, bazı bölümleri takibi zor hale getirirse de bu analizler takdire şayan bir uyum düzeyi sergiler ve Menn tarafından ileri sürülen iddiaları etkili bir şekilde destekler. İbn Rüşd'ün İbn Sînâ'ya yönelik eleştirilerinin kökenlerinin Aristoteles'de değil, daha çok Fârâbî tarafından ortaya konan felsefi çerçevede bulunduğunu göstermesi bakımından bu makale oldukça önemlidir.

Ancak, Menn'in açıklamasında göze çarpan bir eksiklik, İbn Sînâ'nın Meşşâî metafiziğin sınırlarını yeniden tanımlama gayretinde kelamcılarının rolünün incelenmesi meselesidir. İbn Rüşd'ün, Aristoteles tarafından benimsenen açıklama yönteminden sapmakla eleştirdiği İbn Sînâ'nın bu süreçte, kelamcılarının etkisinde kaldığına ve cedeli yöntemi benimsediğine dair iddiasının makalede ele alınmaması manidardır. İbn Rüşd'e göre söz konusu kelâmî etki, metafizik alanında hatâbî delillere başvurma eğilimini beslemiş ve Aristotelesçi geleneğin simgesi olarak gördüğü kesin kanıtlara dayanan burhânî yöntemin yerini almıştır.

Peter Adamson, İbn Sînâ psikolojisinde çetrefil bir konuyu inceler: İnsanî ve ilahî zâtî taakkul (Avicenna and his Commentators on Human and Divine Self-Intelligence). Başarılı çalışmasında Adamson, bu konuda İbn Sînâ'nın Aristoteles'in iddialarını başarılı bir şekilde nasıl genişlettiğini, karmaşık ve yeni argümanlarla desteklediğini titiz bir biçimde ele alır. Adamson, Aristoteles'in *Metafizik*'inden alıntılarını zihninde bulundurarak İbn Sînâ'nın kendi karmaşık argümanlarını nasıl ustaca ördüğünü ve böylece kendine özgü bir entelektüel alan oluşturduğunu detaylı bir biçimde ortaya koyar.

Adamson'un çalışması ayrıca İbn Sînâ'nın eserlerini başlıca yorumcuları olan Râzî ve Tüsî'nin (ö. 672/1274) eserleriyle karşılaştırmalı bir okumasını yapmanın zâtî değerini de göstermektedir. Bu bağlamda Adamson, mezkûr şârihlerin yorumlarını titizlikle inceler ve bunların İbn Sînâ'nın teorisini zenginleştirmeye nasıl

katkı sağladığı meselesini de aydınlatır. Özellikle Râzî'nin, İbn Sînâ'nın eserinin anlaşılması ve yorumlanmasına yaptığı katkı dikkate değerdir. Bu bağlamda Râzî, *el-İşârât*'ın farklı bölümleri arasındaki bağlantıyı gözler önüne serer ve İbn Sînâ'nın akıl yürütme biçimi ile sonraki İslam kelamında benzer tartışmalar arasındaki karmaşık ilişkiyi çözümler.

Amos Bertolacci'nin "Albertus Magnus Öncesinde İbn Sînâ'nın Metafizikinin Latin Dünyasında Kabulü Üzerine Bir Dönemlendirme Denemesi" (On the Latin Reception of Avicenna's Metaphysics before Albertus Magnus: An Attempt at Periodization) başlıklı makalesinde, şu ana kadar çalışmaların çoğunlukla İbn Sînâ'nın psikolojisine, özellikle de *eş-Şifâ*'nın *Kitâbü'n-Nefs*'ine yönelik Latin algısına odaklandığını iddia ediyor. Bertolacci ayrıca, İbn Sînâ'nın metafizik ilkelerinin Latin dünyasına aktarılmasına yönelik araştırmaların henüz başlangıç aşamasında olduğunu ve bu nedenle de mezkûr araştırmalarda ortaya konan tasvirin bütünlükten yoksun kaldığını belirtiyor. Bertolacci bu çalışmada, 13. yüzyılın ortalarından önceki Latin felsefi külliyatı içinde *Philosophia prima*'nın yayılması meselesini ele alan kapsamlı ve üçlü bir dönemleme sunmak suretiyle bu boşluğu doldurmaya çalışıyor. Bahusus bu çalışma, söz konusu üç farklı dönem içindeki meseleleri mufassal bir biçimde ele alan karmaşık bir açıklama modeli ile ön plana çıkmaktadır. Ayrıca Bertolacci, İbn Sînâ'nın metafizik sisteminin başlangıçta Paris Üniversitesi'nin akademik ortamında nasıl yayıldığına dair kanıtların ve belgelerin de kapsamlı bir analizini sunar. Bu ilk yayılma, Bertolacci'ye göre İbn Sînâ'nın metafizik sisteminin Auvergne'li William tarafından ele alındığı zamana yakın bir tarihte meydana geldi. Makale ayrıca Paris Üniversitesi içinde bu dönemde önemli bilim adamlarına dair kısa ama aydınlatıcı bir genel bakış da sunar. Böylece İbn Sînâ'nın metafizik doktrinlerinin yayılmasına tanıklık eden entelektüel ortamı bir bağlama da yerleştirir.

Editörlerden Dag Nikolaus Hasse, "Latin Felsefesinde, Özellikle Albertus Magnus Eserlerinde İbn Sînâ'nın 'Vâhibü's-Süver'i" (Avicenna's 'Giver of Forms' in Latin Philosophy, Especially in the Worksof Albertus Magnus) adlı araştırmasında, İbn Sînâ'nın *datum formarum* teorisinin Albertus Magnus'un felsefi çerçevesi içinde nasıl yorumlandığına dair detaylı ve titiz bir analiz sunar. Bu incelemenin öncesinde Hasse, kavramın Latin entelektüel çevresi içinde geçirdiği serencamı kısaca sunar. Ardından, bu kavrama verilen olumlu tepkilere değinir ve Auvergne'li William, John Buridan, Marsilio Ficino ve Tiberio Russiliano gibi dikkate değer figürlerin duruşlarını kısaca tartışır. Özellikle, Albertus Magnus'un bakış açısına dair daha kapsamlı bir inceleme sunar ve bu konuyla olan ilişkisini ayrıntılı bir şekilde tartışır.

Hasse'nin vardığı nihai sonuç, Albertus Magnus'un İbn Rüşd tarafından öne sürülen *eductio formarum* teorisini kesin bir şekilde benimsemediği bu nedenle yaygın kabullerden sapmış olduğu şeklindedir. Hasse'ye göre Albertus Magnus'un bu hususta hem Platon'dan hem de İbn Sînâ'dan belirli noktalarda farklı düşündüğü ve *datum formarum* teorisini eleştirdiği açık olsa da felsefi duruşu İbn Sînâ'nınki ile yakındır ve onunla belirli bir uyum içindedir. Albertus'un İbn Sînâ'nın *datum formarum* teorisini kabulünün muhtemel sebeplerine dair sunduğu çerçeveye dikkate değer biçimde başarılıdır ve bu husustaki tartışmalara derinlik katarak konuyu zenginleştirir.

Bu makale, Albertus Magnus'un İbn Rüşd'ün *eductio formarum* teorisini neden seçici bir biçimde benimsediğine dair daha detaylı bir açıklama sunarak geliştirilebilir. Ayrıca Albertus'un, İbn Rüşd'ün paradigmasından ne kadar etkilendiğini ortaya koyan daha derinlikli bir araştırma, Hasse tarafından sunulan bu özgün nitelikteki bilimsel açıklamayı dikkate değer biçimde zenginleştirebilir.

Bir diğer makalede (Scotus and Avicenna on What it is to Be a Thing) Giorgio Pini, hem Scotus hem de İbn Sînâ tarafından açıklanan "şeylik" kavramlarının kapsamlı bir keşfine girer. Pini'nin analizi özellikle belirli bir duruma, Scotus'un İbn Sînâ'nın *Şifâ: el-İlâhiyât*'ının İlk Kitabı'nın Beşinci Bölümü'nden alınmış ünlü bir pasajın yorumuna odaklanmıştır. Bu bölüm, İbn Sînâ'nın "şey" ve "varlık" kavramları hakkındaki temel iddiasını, bu kavramların insan için bedîhi kavramlar olduğu iddiasını içermektedir. Pini, makalesini üç farklı bölüme ayırarak her bir bölümde meselenin belirli bir yönünü ele almaktadır.

İlk bölüm, Thomas Aquinas ve Henry of Ghent'in, İbn Sînâ'nın "şey" kavramının anlamıyla ilgili iddiaları şerh ettikleri ve bu kavrama dair görüşlerini açıkladıkları bölümlerdeki bakış açılarına odaklanır. Daha sonra, odak Scotus'un bakış açısına yönlendirilir. Pini, Scotus'un bakış açısını hem Henry of Ghent'in pozisyonunun eleştirel bir okuması olarak hem de söz konusu tavrın felsefi olarak geliştirilmesi şeklinde konumlandırır. Son bölüm, biliş dünyasında "şey" kavramına verilen önemin ele alınmasıyla tamamlanır. Pini, İbn Sînâ'nın Scotus üzerinde kesin bir etki bıraktığını kabul etmektedir. Ancak bu etkinin tam olarak idrak edilmesi Pini'ye göre İbn Sînâ'nın kavramlarının nasıl anlaşıldığına dair mekanizmaların derinlikli bir tasvirinin yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle Pini'nin analizinin merkezinde İbn Sînâ'nın kavramlarının nasıl yorumlandığını gösteren pasajlar ve bu yorum sürecini etkileyen felsefi dinamikler bulunmaktadır. Yazar, Scotus'un temel ilgisinin dünyadaki şeylerin gerçekte nasıl olduğunu anlamak olduğunu iddia eder

ve İbn Sînâ'nın şerhindeki temel unsurların Scotus'un bu meseleyi çözmek için ona paha biçilmez bir kılavuzluk sağladığını belirtir. Nitekim Pini, İbn Sînâ'nın açıklamalarının nâtamam görüldüğü durumlarda bile, örneğin Hz. Adem'in düşüş kisasında, bu açıklamaların analitik yönünün faydadan hali olmadığını belirtir. Zira bu eksiklikler, İbn Sînâ'nın “şey” ve “varlık” kavramlarını akli tefekkürün konusu seviyesine yükseltilmesine neden olmuştur. Pini, İbn Sînâ'cı çerçeveyi kullanan Scotus'un bu temel kavramların metafiziğin ontolojik çerçevesinin yeniden inşası konusundaki araçsal konumuna dikkat çekmeyi başardığı ve çağdaş felsefi anlayışa uygun şekilde gerçekliğin daha kesin bir kavrayışına yöneldiği kanaatindedir.

Sonuç olarak, bu editoryal çalışma İbn Sînâ'nın metafizik çerçevesi içinde varlık-mahiyet ayrımı ve zâtî gereği Zorunlu Varlık alanlarında önemli bir boşluğu doldurarak ciddi bir katkı sunmaktadır. Özellikle bu derlemeyi oluşturan makalelerin birçoğu belli bir ölçüde rastlantısal olarak yorumlanabilecek bir şekilde seçilmiş olmalarına rağmen, genellikle derleme eserlerde sıkça görülen, makalelerin uyumsuzluğu veya ilişkisizliği handikabını aşarak birbirleriyle uyumlu bir bütün meydana getirmektedirler. Tüm makalelerde görülebilen bilimsel titizlik ve yazarların farklı metodolojileri ve bakış açılarını bir arada kullanma konusundaki başarısı dikkate değerdir. Ayrıca, titiz ve özenli araştırma, makalelerde görülen geniş bibliyografik çerçeveye beraber düşünüldüğünde makalelerin ileri okumalar ve sonraki araştırmalar için oluşturduğu bilimsel imkanlar daha da önemli hale gelmektedir. Özellikle de eserin ufkunun üç ayrı kültürel alan olan İslam, İbrani ve Latin dünyayı kapsaması İbn Sînâ'nın felsefi mirasının çok yönlülüğüne dair benzersiz bir tanıklığı beraberinde getirmektedir. Kısacası bu çalışma alana önemli katkılar sunar ve İbn Sînâ metafiziğine dair kavrayışımızı önemli ölçüde geliştirir.